

УДК 179.9:008:[1:37]

*Наталія Капітан,
м. Львів*

МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА: ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Розглядається сучасний стан проблеми формування моральної культури у гуманістиці. Зроблено аналіз наукових досліджень XX–XXI ст., що стосуються аналізованої проблеми у таких сферах науки як філософія, етика, психологія, педагогіка. Окреслено здобутки у дослідженні сучасних проблем моральної культури, які належать до сфери релігійної філософії. Виокремлено та проаналізовано вартісні дослідження з питань моральної культури у психології та педагогіці минулого й теперішнього століть.

Ключові слова: мораль, культура, моральна культура, гуманістика, проблема формування моральної культури.

Постановка проблеми. Моральні цінності, ідеали, переконання молодого покоління завжди були й залишаються в центрі уваги суспільства, бо від рівня моральної культури молоді залежить майбутнє будь-якої держави. Особливого значення питань моральності особистості набуває в перехідні періоди становлення соціуму, коли змінюються унормовані орієнтації та установки, а суспільство постає перед нагальною проблемою створення нових моральних цінностей, здатних підтримати його прогресивний розвиток.

У сучасній гуманітарній науці існують різноманітні підходи до трактування сутності та змісту моральної культури, її структури, закономірностей, засобів, форм і методів її виховання. Суміжні галузі знань – філософія, етика, психологія, педагогіка та інші окреслили для свого аналізу те коло питань, яке найбільш повно відповідає предмету й змісту конкретної науки. На наш погляд, вирішення проблеми формування моральної культури особистості можливе за умов реалізації міждисциплінарного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі науковці активно досліджують різні аспекти моральної культури особистості. Величезна плеяда українських просвітителів, філософів (Ярослав Мудрий, Іларіон Київський, Володимир Мономах, Максим (Мелетій) Смотрицький, Петро Могила, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Григорій (Георгій) Кониський, Памфіл Юркевич, Маркіян Шашкевич, Тарас Шевченко, Іван Франко, Андрій Шептицький та багато ін.) заклали міцні підвалини духовно-морального, культурного життя нації, які виявилися настільки сильними, що навіть попри всі намагання агентів войовничого атеїзму зруйнувати їх не вдалося. Вітчизняні філософи В. Андрущенко, В. Давидович, І. Даниленко, В. Зоц, В. Кремень, І. Надольний, В. Шинкарук та ін. розкрили світоглядну й функціональну роль моральної культури в житті суспільства. Привертають увагу дослідження О. Гордійчук, В. Гриньової, О. Денищика, Н. Заячківської, Т. Ісаєнко, Д. Коваленко, О. Кривошеєва, С. Крука, В. Салко, М. Сітнікова, Н. Тимченко, О. Хорошайла, А. Шемшуриної та ін. Для конструювання цілісної картини становлення моральної культури особистості задля позитивного впливу на процес її формування необхідно осмислити фундаментальні теоретичні праці зарубіжних і вітчизняних учених.

Мета статті полягає в аналізі досліджень із проблем формування моральної культури в гуманістиці (філософія, психологія, етика, педагогіка).

Виклад основного матеріалу. У сучасній вітчизняній філософії, починаючи з 50-х років ХХ століття, актуалізується питання моральної культури. Досліджується її сутність і зміст на двох рівнях: загальному (суспільному) й одиничному (особистісному). На загальному рівні особлива увага приділяється з'ясуванню умов виховання моральної культури існуючого суспільства в цілому. Метою дослідників, як правило, було теоретичне обґрунтування зміцнення тодішнього суспільного ладу, надання йому бодай формальних демократичних і гуманних ознак. Натомість варто зазначити, що переважна більшість учених зазначеного періоду абсолютизували класовий підхід, а це значною мірою знецінювало наукову достовірність досліджень і їх практичну значущість, оскільки тут яскраво прослідковувалася ідеологічна заангажованість науковців.

Вихідним положенням філософського аналізу моральної культури періоду так званої «перебудови» (середина 80-х років ХХ ст.) є співвідношення свободи суспільства і свободи особистості, що характерно й для зарубіжної думки. Багатьма вченими (Р. Арон, С. де Бовуар, Ф. Гаєк, А. Лефевр, Д. Лукач, К. Поппер та ін.) послідовно утверджується думка, згідно з якою тривала втрата людиною в авторитарному суспільстві реальної свободи негативно позначилася на рівні її моральної культури. Дійшло до того, що людина почала сутнісно втрачати власну ідентичність. Дослідники цього аспекту окресленої проблеми (І. Надольний, Н. Кириченко, В. Пазенок) наполягають на тому, що свобода лише тоді здатна бути джерелом і мірою моральної культури, коли суспільство керується принципом соціальної і моральної справедливості. Саме за таких умов для людини настає можливість вияву, реалізації її сутнісних потенційних сил. Отже, виправданим, на нашу думку, тут є те, що йдеться не просто про свободу й культуру, а про моральну свободу і моральну культуру. Такий підхід значною мірою гуманізує моральну культуру особистості. Саме в такому руслі Ж.-П. Сартр написав праці «Буття і ніщо», «Проблеми методу» та ін. Зокрема у відомій лекції «Екзистенціалізм – це гуманізм» філософ стверджував: «Людина – то передовсім проект, який переживається суб'єктивно, а не мох, не пліснява і не цвітна капуста... Насамперед екзистенціалізм віддає у володіння кожній людині її буття і покладає на неї повну відповідальність за існування... Екзистенціалізм ніколи не розглядає

людину як мету, бо людина завжди незавершена. І ми не повинні думати, що є якесь людство, котрому треба поклонятися... Такий гуманізм нам не потрібен. Але гуманізм можна розуміти і в іншому сенсі... Ми нагадуємо людині, що немає іншого законодавства, окрім неї самої... ми показуємо, що реалізувати себе по-людському людина може не шляхом занурення в саму себе, але в пошукові мети назовні, і нею може бути звільнення чи якесь конкретне самоздійснення» [4, с. 461].

Водночас, учені вважають, що надто важливим є і те, яким чином, за яких умов людина привласнює моральні, культурні, духовні цінності, отже, як вона «навчається бути людиною» (О. Леонт'єв). Потреба особистості в моральному, культурному зростанні залежить передусім від самої особистості, її життєвої позиції, моральних переконань, здатності до рефлексії тощо.

У сучасних філософських дослідженнях значна увага приділяється з'ясуванню ролі моральної культури в системі людської комунікації. Ця позиція найбільш яскраво виражена у філософській герменевтиці. Її відомі представники (Г. Гадамер, Г. Дільтей, Е. Кассіер, П. Рікер, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, Ф. Шлейєрмахер та ін.) стверджують, що людина з високим рівнем моральної культури внутрішньо прагне зрозуміти іншу людину, оскільки на це спрямована не лише її свідомість, а й вольова, почуттєва сфери. Вона намагається сприйняти «іншого» таким, яким він реально є, з усіма його позитивними й негативними рисами.

Принагідно зазначимо, що такої парадигми дотримувався ще геніальний Г. Сковорода, коли наголошував: «Пізнай себе, буде з тебе». В іншому місці філософ писав: «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним... Серце насичується, коли освічується» [11, с. 165-174].

Цікаві здобутки в дослідженні сучасних проблем моральної культури належать релігійній філософії. Варто зазначити, що практично з перших років існування християнства в Київській Русі, ідеї культури, моралі були головними для українських релігійних, культурно-освітніх діячів. Із здобуттям незалежності в Україні релігійно-християнський рух почав відновлюватися з новою силою. Це не могло не позначитися позитивно й на дослідженнях проблеми моральної культури. Фундаментальними у цьому плані є праці Г. Ващенко, О. Вишневського, Л. Москальової, І. Огієнка, Я. Яреми та ін.

Невтомний дослідник української культури І. Огієнко постійно наголошував на демократичному змісті української культури. Вчений ретельно аналізував моральну проблематику. Він вважав, що поняття «мораль» у своїй інтегративній єдності охоплює моральну свідомість, моральну діяльність і відносини [9]. Імперативність моралі передусім виявляється в тому, що на основі норм-заборон, норм-зразків, норм-рамок визначається належна поведінка особистості, яка є загальною для всіх членів суспільства. Досліджуючи сутність і зміст понять «культура» та «мораль», І. Огієнко дійшов висновку про їх значну однорідність, спорідненість, інтегральність. На думку мислителя, передусім це пов'язано з тим, що мораль у культурі, як і в суспільному житті, не має свого фіксованого положення, а є «зрізом» і одним із найважливіших аспектів усього суспільного існування людства. Чим вищим є рівень культури, вважав І. Огієнко, тим вищим є рівень моралі суспільства й особистості, і навпаки.

Для відомого українського мислителя, педагога Г. Ващенка сутність і зміст моральної культури пов'язанні з двома головними феноменами: Бог і Батьківщина. У своїх працях педагог обстоював думку, згідно з якою моральна культура особистості набуває справжньої цінності і смислу тоді, коли вона усім своїм єством, думками, прагненнями, реальними справами доводить, що за будь-яких умов служитиме вірою і правдою рідному народові, при цьому неухильно дотримуючись християнських заповідей, принципів [5, с. 174-175]. Учений із великим занепокоєнням писав, що й досі є чимала кількість українців, які красномовно говорять про службу Батьківщині, а насправді діють лише на користь власним егоїстичним інтересам.

Аналіз проблеми моральної культури доповнюється пошуками представників етичної думки. Зокрема Л. Архангельський найбільшу увагу у своїх дослідженнях приділяє обґрунтуванню методологічних засад моральної культури, місцю й ролі моральної свідомості в поступальному розвитку суспільства, ціннісним аспектам моральної культури тощо [1].

А. Гусейнов присвятив свої праці соціальній природі моральної культури, її структурі, впливу суспільного середовища на формування моральної культури особистості, взаємозв'язку відповідальності, обов'язку і моральної культури та ін. [6].

В. Біблер у своїх наукових розвідках акцентує увагу на суперечностях розвитку сучасного суспільства, яке часто-густо провокує особистість на нігілістичне ставлення до проблем буття,

знецінення ролі моральної культури. Сьогодні, на думку вченого, філософський розум зустрічає багато такого, яке важко піддається логічному аналізу, оскільки це «таке» є абсурдним, незрозумілим, надто проблемним для людини. І саме тому «...філософська логіка, робота думки в ключі Сократа, Платона, Арістотеля ... є умовою, без якої неможливе творче, вільне, історично значуще перетворення – в культуру – сучасні моральні перипетії» [3, с. 16].

Вітчизняні філософи В. Андрущенко, В. Давидович, І. Даниленко, В. Зоц, В. Кремень, І. Надольний, В. Шинкарук та ін. обґрунтовували взаємозв'язок загальнолюдського і національного в моральній культурі. У цьому сенсі, на думку вчених, моральна культура володіє потужною об'єднавчою силою: «Сьогодні стратегічним завданням є спасіння людської цивілізації від загибелі, воно є фактором єднання всіх людей незалежно від їх соціальних, національних, вікових та інших відмінностей. Особливу роль у його розв'язанні покликаний здійснити моральний дух усіх людей планети, традиційні моральні загальнолюдські цінності. Саме вони здатні об'єднати людей навколо їх головної справи – запобіганню загибелі життя на Землі» [8, с. 27].

Академік І. Зязюн, глибоко дослідивши науково-творчу спадщину відомого вченого-психолога Е. Фромма, зробив висновок про те, що сьогодні головною проблемою для людини є її байдужість до самої себе, до набуття високого рівня моральної культури. Як відомо, Е. Фромм виокремлював дві протилежні життєві позиції – «мати» й «бути». Перша позиція є споживацькою, а друга – смисловою, оскільки вона орієнтує суб'єкта на активне, діяльне життя. Саме другим концептом Е. Фромма пов'язував із контекстом загальної і водночас моральної культури особистості [14]. З цього погляду, у процесі взаємодії людини з іншими людьми відбувається її «олюднення», набуття нею другої природи – культури, привласнення справжніх людських цінностей (інтеріоризація). Як справедливо зазначає І. Зязюн, «у педагогічному аспекті інтеріоризація соціокультурних цінностей забезпечується в межах культурологічного підходу через організацію педагогічно доцільного середовища (суспільна думка, традиції, колективні справи, події, свята тощо). Системний підхід дозволяє перетворити середовище у виховний простір, технологічно логізувати виховний процес, суттєво підвищивши рівень виховних впливів» [7, с. 26].

Психологічний аналіз сутності та змісту моральної культури здійснюють вітчизняні та зарубіжні вчені. Так, І. Бех акцентує увагу

на провідній ролі свідомості й самосвідомості у структурі моральної культури, на ціннісних аспектах життєдіяльності особистості, розкриває психолого-педагогічні засади розв'язання соціально-морального «Я» людини, «...яке гармонійно вміщує у суб'єктивній формі сукупність суспільно значущих цінностей, що створюються в процесі розвитку її морально-духовної свідомості і самосвідомості. При цьому свідомість забезпечує розвиток ставлень до певних моральних норм, їх особистісного смислу, особистісних властивостей, а самосвідомість забезпечує їх емоційно-ціннісну оцінку, тобто приводить до перетворення у відповідні особистісні цінності» [2, с. 240-241].

Академік Н. Чепелева розглядає проблему моральної культури особистості на засадах постнекласичної психології. По-перше, постнекласичний підхід передбачає активне включення до розгляду та дослідження особистості соціально-історичного та культурного контекстів. По-друге, він відкриває значні можливості щодо аналізу моральної діяльності особистості, її життєвого досвіду. По-третє, тут уможлиблюється аналіз розвитку особистості як культурного об'єкта і суб'єкта одночасно, завдяки чому відбувається процес самотворення та самоідентифікації. Усе це сприяє формуванню особистості як дискурсивного суб'єкта, що, своєю чергою, є однією з важливих умов її духовного зростання [13].

Значну увагу психологічним аспектам моральної культури приділяють західноєвропейські вчені, зокрема В. Франкл, Е. Фромм, Г. Херханс, Дж. Хілман. Ці та інші вчені одностайні в думці про те, що моральна культура – це інтегративне суспільно-індивідуальне, духовне явище, яке потребує фундаментальних методологічних досліджень. Головною вимогою до таких досліджень мають бути їх комплексний, гуманістичний характер, який би відповідав не лише дню сучасному, а й майбутньому.

Особливо плідними в царині дослідження сутності й змісту моральної культури, її виховання у вчителів та учнів були напрацювання геніального й всесвітньовідомого вченого-педагога, неперевершеного практика освітянської справи – В. Сухомлинського. У своїх численних наукових працях учений вибудовує цілісну систему формування моральної культури особистості. Педагог наголошує на тому, що кожна людина, незалежно від статі, віку, фаху, національності повинна виховати в собі високу моральну культуру, без якої вона втрачає людську сутність. Особливо високі вимоги до рівня моральної культури В. Сухомлинський висував до вчителя,

якому довірено найцінніше – дитячі душі. «Учитель стає вихователем лише тоді, коли оволодіє найтоншим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою. Етика в школі – це “практична філософія виховання”» [12, с. 150]. Учений пов’язував моральну культуру із щастям людини. Він писав: «Твоя моральна культура визначається тим, наскільки глибоко ти усвідомлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності. Те, що добре людям, повинно стати твоєю моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш справді вільною, а отже, і щасливою людиною» [12, с. 266]. В. Сухомлинський, як це видно із контексту його праць, наголошував на інтегральній єдності двох суспільних явищ: культури та моралі. З одного боку, вона є «культурою» в моралі, а з іншого – висвітлює моральний аспект (цінність культури).

Висновки. У своєму дослідженні ми проаналізували праці багатьох учених, науковців, дослідників із проблем формування моральної культури в гуманістиці. Виявили, що всі загально-філософські пошуки ґрунтуються на загальному (умови виховання моральної культури існуючого суспільства в цілому) або особистісному (особистість у суспільстві) рівнях. У дослідженні ми підкреслили роль моральної культури в системі людської комунікації, яка найяскравіше виражена у філософській герменевтиці. Виявили, що вчені-психологи найчастіше акцентують увагу на провідній ролі свідомості та самосвідомості у структурі моральної культури особистості, а представники педагогічної теорії та практики плідно працювали й працюють у царині дослідження сутності й змісту моральної культури, її виховання у вчителів і учнів.

Отже, на основі проведеного нами дослідження є підстави стверджувати, що питання сутності та змісту моральної культури особистості, шляхів, засобів, форм і методів її виховання завжди було в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а також залишається актуальним.

Список використаної літератури

1. Архангельський Л. Методология этических исследований / Л. М. Архангельский. – Москва : Наука, 1982. – 382 с.
2. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності / І. Бех. – Київ : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Библер В. Нравственность. Культура. Современность (философские раздумья о жизненных проблемах) / В. С. Библер // Этическая мысль: научно-публицистические чтения / редкол.: А. А. Гусейнов [и др.]. – Москва : Политиздат, 1990. – С. 16-57.

4. Білоцерковець Н. Сартр і наша сучасність / Сартр Жан Поль. Нудота. Мур. Слова / переклад з франц. В. Борсука та О. Жупанського; післямова Н. Білоцерковець. – Київ : Основи, 1993. – С. 459–463.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
6. Гусейнов А. Этика и нравственная культура общества / А. Гусейнов // Нравственная культура. – Вильнюс : Наука, 1980. – С. 112–128.
7. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка? / І. Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 3. – С. 20-37.
8. Нравственная культура личности / отв. ред. И. Ф. Надольный. – Киев : Изд-во при Киевском гос. ун-те; изд. объедин. «Вища школа», 1986. – 190 с.
9. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – Київ : Фірма «Довіра», 1992. – 141 с.
10. Руденко Л. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія / Л. А. Руденко. – Львів : Піраміда, 2015. – 342 с.
11. Сковорода Г. Сад пісень. Вибрані твори: для ст. шкіль. віку / Г. Сковорода / [пер. М. К. Зерова, П. М. Пелеха, В. О. Шевчука; передм., упоряд. та приміт. В. В. Яременка]. – Київ : Веселка, 1983. – 190 с.
12. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 2. – Київ : Рад. шк., 1976. – 416 с.
13. Чепелева Н. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості / Н. В. Чепелева // Педагогічні і психологічні науки в Україні : зб. наук. пр. : в 5 т. – Т. 2: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – С. 300–311.
14. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – Москва : Прогресс, 1990. – 336 с.

Natalia Kapitan

MORAL CULTURE: PHILOSOPHICAL-PEDAGOGICAL CONTEXT

The modern state of the problem of forming the moral culture in humanistics is considered. The analysis of research of the 20th-21st centuries concerning the problem in such areas of science as philosophy, ethics, psychology, pedagogy is given. Natural ways to study the essence of moral culture in contemporary philosophy are found. It is revealed that the starting point for the philosophic analysis of moral culture in the mid-80s of the 20th century is the correlation of the freedom of society and freedom of personality. The role of moral culture in the system of human communication is found, that is most clearly expressed in the philosophical hermeneutics. The achievements in the study of contemporary issues of moral culture belonging to religious philosophy are outlined (works of H. Vashchenko, A. Vyshnevskiy, L. Moskaliyova, I. Ohienko, Ya. Yarema, etc.). The analysis of these problems is made in the works of the representatives of ethical thought, namely by L. Arkhanhelskii, V. Bibler, G. Vasianovych A. Guseinov, I. Ziazun, L. Moskaliyova, L. Horuzhy and others. It has been found that the psychological sphere representatives unanimously believe that the moral culture is an integrative social, personal, spiritual phenomenon that requires a fundamental methodological research, and the main requirement for such studies should be comprehensive, humanistic character, which is

appropriate not only for the present but also for the future. The valuable researches of the 21st century in the sphere of moral culture in pedagogy are outlined. Particular attention is paid to theses studies that reveal the specific expression of moral culture in different spheres of an individual's life.

Keywords: *morality, culture, moral culture, humanistics, the problem of moral culture.*

References

1. Arkhanhelskii, L. (1982). Metodologiya eticheskikh issledovaniy [Methodology of ethical]. Moscow: Nauka, 382.
2. Bekh, I. (2006). Vospitaniye lichnosti: skhodzhennia do dukhovnosti [Raising personality: climbing to spirituality]. Kyiv: Lybid, 272.
3. Bibler, V. (1990). Nравstvennost. Kultura. Sovremennost (filosofskiye razdumia o zhiznennykh problemakh) [Morality. Culture. Modernity (philosophical reflections about the problems of life)]. Guseinov A. A. ed. Eticheskaya mysl: nauchno-publitsisticheskiye chteniya. Moscow: Politizdat, 16-57.
4. Bilotserkovets, N. (1993). Sartr i nasha suchasnist [Sartr and our modernity]. Sartre, Jean Paul. Nudota. Mur. Slova. Kyiv: Osnovy, 459-463.
5. Vashchenko, H. (1994). Vykhovnyi ideal [Educational ideal]. Poltava: Poltavskiy visnyk, 191.
6. Guseinov, A. (1980). Etika i нравstvennaya kultura obshchestva [Ethics and moral culture of the society]. Nравstvennaya kultura. Vilnyus: Nauka, 112-128.
7. Ziazun, I. (2012). Pedagogichna psikhologhiia chy psikhologichna pedagogika?! [Pedagogical psychology or psychological pedagogy?!]. *Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*, 3, 20-37.
8. Nadolnyi, I. F. ed. (1986). Nравstvennaya kultura lichnosti [Moral culture of a personality]. Kyiv: Vyshcha shkola, 190.
9. Ohiyenko, I. (1992). Ukrayinska kultura. Korotka istoriya kulturnoho zhyttya ukrayinskoho narodu [Ukrainian culture. Brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. Kyiv: Dovira, 141.
10. Rudenko, L. (2015). Formuvannya komunikatyvnoyi kultury maibutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannya u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Formation of communicative culture of future service sector specialists' at vocational schools]. Lviv: Piramida, 342.
11. Skovoroda, H. (1983). Sad pisen. Vybrani tvory [Garden of songs: Selected works]. Kyiv: Veselka, 190.
12. Sukhomlynskyi, V. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to raise areal person]. Selected worksin, 2. Kyiv: Radianska shkola, 416.
13. Chepelieva, N. (2012). Rozuminnya ta interpretatsiya zhyttievoho dosvidu yak chynnyk rozvytku osobystosti [Understanding and interpretation of experience as a factor in personal development]. *Pedagogichni i psikhologichni nauky v Ukrayini*, 2. Kyiv: Pedagogichna dumka, 300-311.
14. Fromm E. Imet' ili byt'? (1990). [To have or to be?]. Moscow: Progress, 336.

Одержано 7.12.2016 р.